

LYCKEBYÅN

- berg, jord och vatten i Västraby

När inlandsisen smälte bort

Strax söder om Lindås ligger Västraby. Lyckebyån rinner här på ett ganska jämt plan av sand och grus. Materialet har hamnat här när inlandsisen smälte bort från Lindåstrakten för 12 000 år sedan. Smältvattnet forsade då i Lyckebyåns dalgång från Kostaområdet längre norrut ner mot Vissefjärda, Fur och Lyckeby för att till slut nå Östersjön längst i söder. Ån var då en riktigt stor älv och inte bara det lugna vattendrag som vi ser här nu.

Titta på en karta och följ Lyckebyån. Var börjar den och vilka sjöar går den igenom? Fundera också på hur det såg ut på platsen när allt vatten från inlandsisen skulle passera i dalgången. Hur såg landskapet ut på höjderna runt om Lyckebyån? Vilka djur levde här och vilka träd och blommor fanns i området? Det var ju fortfarande kallt så du kan jämföra med bilder från fjällen. Så såg det ut!

Som en trädgårdsslang

Att vattnet rann långsammare i Lindåstrakten än på andra platser berodde på att dalgången är bredare här. Då får vattnet en större yta att rinna på. För det är så, att ju smalare åfåran är desto snabbare rinner vattnet. Motsatsen är att ju bredare åfåran är desto långsammare rinner vattnet. Jämför med en trädgårdsslang. En smal stråle sprutar långt! Om du tycker det låter konstigt är det enkelt att göra ett litet experiment.

Först ska vi se hur materialet faller till botten. Fyll en genomskinlig flaska med vatten och håll i lite lera, sand och grus. Skaka om ordentligt! När du slutar att skaka ... vad händer då? Vilket material, gruset eller leran, hamnar underst och vilket material tar längst tid på sig att falla till botten? Samma sak händer hela tiden i våra sjöar och åar.

När sand och grus faller till botten kallar man det att materialet sedimenterar.

En ränna i marken

Du kan också göra en ränna i marken som är smal i den ena delen och bred i den andra delen. Den ska luta lite så att vattnet rinner ordentligt. Ta lite sand och lägg i rännans smala del. Håll försiktigt på vatten. Vad händer? Var hamnar sanden? När du gjort det kan du också tänka på hur det såg ut när inlandsisens vatten rann i dalgången. Visst är det en storslagen syn!

Inlandsisen krossar berget

På en kulle som består av morän och som sticker upp genom sanden ligger stenåldershuset i Västraby.

Att det är en moränkulle ser man genom att det ligger många och stora stenar strödda runt om i området. Moränen bildades när inlandsisen krossade det översta berget till ett pulver. Man kallar moränen för en jordart. Moränen är den vanligaste jordarten i Småland och i hela Sverige. Hur ser moränstenarna ut? Är de kantiga och vassa eller är de släta och nästan lite runda? Tänk på att isen krossade berget med hela sin tyngd.

Stora delar av Lyckebyåns dalgång består av morän utom just vid ån där det är mest sand och grus.

Smålänningen kallar moränen för ”jetter” och det var i moränen som utvandrarerna Karl-Oskar och Kristina plöjde sina små åkrar. Med hårt arbete tog de bort stenarna för att åkern skulle bli lättare att odla. De la dem på en speciell plats, i ett odlingsröse eller i en stenvägg. Sådana ser vi överallt i landskapet och de visar var människor har odlat marken förr i tiden.

Trollens kammare och jättekast

När stenarna hade följt med isen ett stycke föll de till marken på en annan plats. Ibland kallar vi dessa stora stenar för flyttblock eftersom isen flyttat på dem eller för ”jättekast”. Förr trodde man nämligen att en jätte eller ett troll hade burit omkring dem eller slängt dem i landskapet.

På ett ställe lite längre norrut i Lyckebyåns dalgång ligger t ex Trollens kammare. Här berättar sagan att trollen lagt flera stora block på varandra för att bygga ett hus. Det var innan man visste att vi haft en inlandsis som flyttat stenar och block lite hurrer om buller i landskapet.

Har du hört talas om några stora flyttblock i trakten? Fundera och berätta för dina kompisar.

Mörka jordar

Här och där ute på sandplanet ser vi lite brunare jord. Det syns tydligt där små sorkar och möss slängt upp jordhögar. Känner man på den bruna jorden känns den lite kletig och mjuk. Om vi tittar noga kanske vi också kan se någon pinne i den eller någon del av ett vasstrå. Sådana mörka jordar är vanliga i naturen. De finns ofta vid åar och sjöar.

Den mörka jorden i Västraby har hamnat här när ån var mycket högre än nu. I vattnet fanns då pinnar, kvistar och vasstån som följde med strömmen. När vattnet försvann blev pinnarna kvar där vattnet hade varit.

Sådana jordar kallar man organiska jordar. Det är ett svårt ord men det betyder att det finns rester från växter och djur i dem. Katter, hundar, människor, träd – ja, allt levande är organiskt. Det är bara stenarna som inte är organiska!

När vi säger att botten i en sjö har gyttja eller är dygig så betyder det att det finns rester av döda växter och djur på botten. Det är bra för då får fiskar och andra kryp som lever i sjön mat. Smålänningen kallar gyttjan för ”vesa”. Fjärd är ett ord som betyder vik till exempel i en sjö. Vad tror du ordet Vissefjärda kommer från. Tror du det kan ha något med ”viken med vesan” att göra?

Varje år stiger Lyckebyån

På våarna höjer sig vattnet i sjöar och åar. Man säger att vattnet stiger. Det gör det eftersom snön smälter och det bildas mycket nytt vatten i naturen. När Lyckebyåns vatten stiger svämmas det över åbrinkarna och går långt upp på torra land. Kan du tänka dig hur det ser ut i Västraby när vattnet står uppe på åkrarna? Varför tror du stenåldershuset ligger på en höjd? Det är spännande att följa åns vattenyta under ett år! Sätt en pinne i kanten på ån. Rita olika märken som visar var vattnet står vid olika tillfällen. Det finns lite risk att du inte kan nå pinnen under våren eftersom det är så mycket vatten överallt. Men du kan också ha en pinne vid land så att du kan jämföra.

Vatten på åkrarna

När vattnet går upp på land översvämmas åkrarna och skogen som ligger runt Lyckebyån. För att det inte ska hända gräver man raka diken så att vattnet fort tar sig bort från åkrarna. För det är ju så att ju rakare en å är desto fortare rinner vattnet i ån. Man säger att man dikar ett område. Det betyder att man gräver diken för vattnet.

Man kan också dika ut områden som hela året har mycket vatten till exempel en grund sjö eller en mosse.

På många platser utmed Lyckebyån har man grävt diken för att få mer mark att odla i. Man kan ju inte odla en åker när vattnet står på den men om vattnet försvinner blir det bra mark för säd och potatis. Hur tror du det är i Västraby? Är Lyckebyån dikad?

Branta stränder

Låt oss gå ner till Lyckebyån en liten stund. Eftersom området är så platt rinner ån långsamt. Om vi tittar på en karta ser vi att ån går fram och tillbaks. Åfåran är inte rak utan svänger som en orm. Man säger att ån meandrar. Det gör ofta stora floder och åar och det kan du lätt se i en atlas.

Åstränderna här i Västraby är branta och lite besvärliga att ta sig ner för. När stränderna ser ut så här kallas de för åbrinkar. Åbrinkar bildas när vattnet under våren står högt och strömmar kraftigt. Vattnet nöter på sidorna runt ån. Då rasar stranden och sanden följer med vattnet till ett annat lugnt ställe längre ner i ån, till t ex Vissefjärda.

Du kan se att vattnet rinner långsamt. Släng i en liten pinne i vattnet. Den flyter inte fort! Eller kan du tillverka en barkbåt. Tävla med kompiserna i en båtävling längs ån.

Näsor och öar i ån

Om t ex ett träd faller i vattnet måste strömmen ändra riktning. I stället för att nöta på strandkanten så kan sand fastna runt det nedfallna trädet. Det byggs upp en liten ö eller ”näsa” i ån. På det här sättet kan Lyckebyåns stränder och strandbrinkar ändra sig från en rak fåra till en rejält svängande å.

Du kan också göra meandrar och strandbrinkar som en liten fältundersökning. Låt vatten rinna på ett svagt lutande plan av sand och lera. Först rinner det rakt fram men om du lägger ett litet hinder för vattenströmmen, t ex en sten... vad händer då?

Träden hjälper till

För att minska nötningen på stränderna kan man plantera träd längs ån. Rötterna håller fast sanden så att den inte lika enkelt förs i väg med strömmen. Tar man bort träd som växer där finns det risk att vattnet börjar gräva ur åbrinken och att ån ändrar riktning.

Den lilla smala skogen längs en å kallar man randskog. Den är inte bara viktig för vattnet och stränderna utan också för ...Ja, nu måste du fundera på randskogen en stund.

Vilka träd växer runt Lyckebyån? Tror du de är planterade eller har de alltid funnits här?

Vilka djur kan man hitta i randskogen? Det finns många spännande frågor. Tänk ut några och fråga kompisarna!

Titta efter djurspår

Det är roligt att söka efter djurspår i naturen. Eftersom djuren behöver vatten precis som vi människor, besöker de Lyckebyån för att släcka törsten. På åkrarna längs ån finns massor av spår från olika djur! Man kan nästan säga att ån är som ett vattenhål i Afrika dit djuren kommer på natten för att dricka. Vilka djur tror du dricker av Lyckebyåns vatten?

På kullen vid stenåldershuset finns också många spår efter djur som ätit och gnagt. Försök att hitta några kottar och nötter och fundera på vilka djur som haft kalaset.

Har du tänkt på varifrån vattnet kommit som du har druckit idag?

Detta blad ingår i en serie om Lyckebyåns natur, kultur och miljö utgiven av Lyckebyåns vattenförbund. Materialet vänder sig i första hand till elever i grundskolan.

På vår hemsida finns mer information om Lyckebyån och förbundets verksamhet.